

**ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР: ХАЛҚАРО ҲАМЖАМИЯТ
МУНОСАБАТИ ВА ТАРИХИЙ ЁНДАШУВ**DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.59.80.029>**Юлдошева Бибиражаб Миржонова***Бухоро давлат университети докторанти*

Аннотация: Мақолада сайёрамизда экологик муаммоларнинг кўлами жуда тез кенгайиб кетаётганлиги, глобал экологик таҳдидларнинг салбий таъсири маълум бир мамлакат ёки минтақада эмас, балки бутун кишилик жамиятида акс этаётганлиги ҳақида сўз боради. Дунё сиёсат ва иқтисодчилари, олим ва кашфиётчилари, шифокор ва муҳандислари, келажак учун маъсул бўлган ҳар қандай соҳа вакиллари экологик таҳдидларни чуқур англаган ҳолда келажак қарорларини қабул қилишлари лозимлиги алоҳида таъкинланди. Дунё глобаллашув шароитида улкан саноат марказлари кўпаймоқда, аҳоли сони мунтазам ошмоқда, аксинча, табиий ресурслар камайиб, улардан фойдаланишида ҳам бетартиблик ҳукм сурмоқда. Бу ҳолат экологик муаммоларнинг сонини кўпайишига ва таҳдидини янада кучайиб кетишига олиб келади. Шундай шароитда дунё ҳамжамияти томонидан мазкур муаммоларни биргалашиб ҳал қилиши талаб қилинади.

Мақолада дунё ҳамжамияти томонидан экологик муаммоларнинг олдини олиш ва бартараф этиш мақсадида тузилган ташкилотлар, мазкур ташкилотлар томонидан амалга оширилаётган амалий ишлар, уларнинг натижалари ҳақида маълумот берилади. Экологик муаммоларни бартараф этиш масаласи БМТ нинг ўнлаб саммитларида асосий кун тартибига чиқди. Натижада дунё давлатларини экологини асрашга ундовчи тавсиялар, дастурлар қабул қилинди. Экологик таҳдидлар камайди. Аммо муаммо ҳали ўз ечимини топгани йўқ.

Kalit soʻzlar: атроф-муҳит, экологик муаммолар, атроф-муҳит муаммоларининг тарихи, «Рим клуби», «Барқарор ривожланиш дастури», атроф-муҳит бўйича дастури, Ер тизимини бошқариш лойиҳаси, «XXI аср кун тартиби», яшил иқтисод, барқарор ривожланиш, БМТ нинг атроф-муҳит масаласидаги конференциялари, табиий ресурслардан нотўғри фойдаланиш, қуёш панеллари, глобаллашув.

Abstract: The article argues that the scale of environmental problems on our planet is expanding very rapidly, the negative impact of global environmental threats is reflected not in a particular country or region, but in society as a whole. It was emphasized that world politicians and economists, scientists and inventors, doctors and engineers, representatives of any field responsible for the future must make decisions with a deep

understanding of environmental threats. In the context of globalization, huge industrial centers are proliferating, the population is constantly growing, on the contrary, natural resources are declining and their use is chaotic. This situation leads to an increase in the number of environmental problems and a growing threat. In such circumstances, the world community is required to work together to address these issues. The article provides information about the organizations created by the world community for the prevention and elimination of environmental problems, the practical work carried out by these organizations, their results. Addressing environmental issues has been high on the agenda of dozens of UN summits. As a result, recommendations and programs have been adopted to encourage countries around the world to protect the environment. Environmental threats have decreased. But the problem has not yet been resolved.

Keywords: *environment, ecological problems, history of environmental problems, «Club of Rome», Sustainable Development Program, environmental program, Earth System Governance Project, «Agenda of the XXI century», green economy, sustainable development, UN Environment Conferences, misuse of natural resources, solar panels, globalization.*

Кириш. Атрофимиздаги олам, яъни сув, ҳаво, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиат ва борлиқ мунтазам равишда турли омиллар таъсирида ўзгаришларга учрайди. Бу тарихий жараён сифатида баҳоланади. Аммо сўнгги вақтларда табиий ва антропоген омилларнинг кўлами ва таъсири кенгайиб, атроф-муҳитнинг мусаффолиги ва барқарорлигига жиддий зиён етмоқда. Натижада сайёрамизда глобал, минтақавий ва локал даражадаги экологик муаммоларлар вужудга келмоқда. бу эса дунё аҳолисини сергак тортишга мажбур қилмоқда. Ер юзиде глобал иқлим ўзгариши, чучук сувнинг етишмаслиги ва ифлосланиши, табиий ресурсларнинг камайиб кетиши, ҳавонинг ифлосланиши, озон қатламининг емирилиши, океан сувининг ифлосланиши, шаҳарлашув (урбанизация), чиқиндиларнинг кўпайиши, аҳоли сонининг ошиб бориши каби экологик муаммолар бор экан, инсоният юқоридаги каби муаммоларнинг салбий таъсирларини камайтириш ва муаммони бартараф этиш масалаларида биргаликда ҳаракат қилмас экан, охир-оқибат кишилиқ жамияти заволга юз тутди. Шунингдек, ер юзиде янги турдаги касалликлар, жумладан аллергия, СПИД (ОИТС), юқумли ва сурункали ўпка, ўсма, янги вируслар билан боғлиқ касалликлар юзага келмоқда. Инсон ҳаёти жиддий хавф остида қолмоқда. Экологик таҳдидлар табиат ва жамият ўртасидаги мувозанатнинг бузилиши натижасида юзага келмоқда. Охир-оқибат, атроф-муҳит мувозанати ва экологик муаммолар масаласи халқаро саҳнага чиқа бошлади.

Адабиётлар таҳлили ва методлар. Ўтган асрнинг 60-70 йилларида атроф-муҳит муаммоларининг тарихини Родерик Насх, Алфред Кросби каби тарихчи олимлар табиатни муҳофаза қилиш масалаларига асосий урғу берган ҳолда ўрганишни бошлаган бўлсалар, 80-90 йилларда эса Тоен, Ворстер, Верстегин, Ван Занден сингари тарихчи олимлар экологик муаммолар, атроф-муҳит масалари бўйича йирик тадқиқот олиб борган экологик муаммоларнинг келиб чиқиш сабаблари, оқибатларини ўргана бошладилар. Ворстер, Пфистер, Бримблекомбе, Понтинг каби олимларнинг хизматлари туфайли атроф-муҳит муаммоларининг тарихи соҳаси фан даражасига чиқди.

Ўзбекистондаги мавжуд экологик муаммоларнинг маълум бир жиҳатлари Зияева Д.Ҳ, Бобожонова Д.Б, Давлетов С.Р, Аллаберганов Ш.Й, Раҳимова Г.С каби бир қатор тарихчи олимлар томонидан ўрганилди. Уларнинг тадқиқотларида Ўзбекистонда асрлар давомида вужудга келган экорлогик муаммоларнинг тарихий илдизлари, иқтисодий-сиёсий фаолиятнинг атроф-муҳитга таъсири очиб берилган. Аммо уларда атроф-муҳит муаммолари тўлақонли очиб берилмаган.

Муаммони ўрганишда тизимлаштириш, хронологик узвийлик, фанлараро ёндашув каби усуллардан фойдаланилди.

Натижалар ва муҳокама. Дунё халқларининг барчасига бирдай хавф соладиган атроф-муҳит муаммолари олдида халқаро ҳамжамият бирлаша бошлади. 1968 йилда бир гуруҳ фан ва маданият, маориф ва давлат арбоблари халқаро жамоат ташкилоти - «Рим клуби»га бирлашиш режасини ишлаб чиқдилар. Ушбу жамоат ташкилоти ер юзининг келажакдаги ривожланиш истикболини ўрганиш ва инсон-табиат муносабатларининг уйғунлаштириш ғоясини илгари сурди. 1972-йилда ўзининг биринчи ҳисоботи – «Ўсиш чегаралари»ни нашр қилди. Бу атроф-муҳит муаммолари мавзусини илк бора юқори сиёсий даражада кўрилишига сабаб бўлди [1].

Шу йилнинг ўзида Даниянинг Стокгольм шаҳрида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг атроф-муҳит масалалари бўйича конференциясида «Барқарор ривожланиш дастури» муҳокама қилинди. Конференция якунида атроф-муҳитни мувозанатда сақлашнинг 26 тамойилдан иборат Стокгольм декларацияси қабул қилинди [2].

Шунингдек, БМТнинг Атроф-муҳит бўйича дастури – UNEP яратилди. UNEP глобал ва минтақавий миқёсдаги экологик муаммоларни ҳал қилиш учун жавобгардир, айти вақтда табиатни муҳофаза қилишни тизимли тарзда мувофиқлаштиришга ёрдам беради. Дастурнинг энг машҳур лойиҳаси куёш энергиясини ривожлантириш дастуридир. Дастурга асосан, куёш панелларини сотиб олиш арзон нарх белгиланиб, кўшимчасига турли имтиёзлар жорий қилинди. Лойиҳа давомида, 2007

йилда Ҳиндистоннинг ўн саккиз минг хонадони куёш кредитлари дастури доирасида куёш панелларидан фойдаланишни бошлади [3].

Атроф-муҳит ва ривожланиш бўйича бутунжаҳон қўмитаси 1987 йили «Бизнинг умумий келажагимиз» сарлавҳаси остида маъруза тайёрлади. Унда ривожланган мамлакатлардаги исрофгарчилик ва ривожланаётган мамлакатлардаги етишмовчилик атроф-муҳитнинг ёмонлашувига олиб келадиган асосий сабаблардан бири сифатида тилга олинади. Маърузада илк бора «барқарор ривожланиш» тушунчаси келтирилади [4].

Бразилиянинг Рио-де-Жанейро шаҳрида 1992 йилда БМТнинг «Атроф-муҳит ва ривожланиш»га доир конференцияси (АМРК) бўлиб ўтди. Унда 170 дан ортиқ давлатлардан вакиллар иштирок этган, шундан 130 га яқин давлат бевосита ўз ҳукумат бошлиқларини иштирокини таъминлаган [5]. Конференцияда давлатларнинг барқарор ривожланиши, тинч-тотув яшашини таъминлаш учун атроф-муҳитга тушадигин босимни камайтириш масаласи кўрилади.

Конференция якунида муҳим ҳужжатлардан бири «XXI аср кун тартиби» қабул қилинган. Ушбу юз йиллик дастур тўрт бўлим, тўрт бобга эга ва умумий ҳажми уч юз варақдан ортиқ халқаро ҳужжатдир. Унда 2000 йил ва ундан кейинги юз йил ичида Конференцияда таклиф этилган чора-тадбирлардан келиб чиккан ҳолда қўйилган мақсадга эришиш учун атроф-муҳит муҳофазаси ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш соҳасида инсоният барча куч-ғайратининг асосий йўналиши батафсил ва атрофлича таърифланган [6].

2002 йилда БМТнинг «Барқарор ривожланиш» рукни остида Бутунжаҳон Саммити (БРБС) Жанубий Африка Республикасининг Йоханнесбург шаҳрида бўлиб ўтди. Бутунжаҳон Йоханнесбург саммитида «Сиёсий декларация» ва «Барқарор ривожланиш бўйича олий даражада Бутунжаҳон учрашувлар қарорларини бажарилиш режаси» каби ҳужжатлар қабул қилинди. Ушбу ҳужжатда ер юзи аҳолисининг тоза ичимлик сувига ва электр қувватига бўлган талабини қондириш, 2015 йилга қадар инсониятнинг қашшоқлик коэффциенти тенг ярмига қадар камайтириш кўзда тутилган [7]. Саммит жаҳон ҳамжамиятининг барқарор тараққиёт йўлинин тартибга солди ва келажак режаларни белгилаб берди.

2012 йилнинг 20-22 июнида Йоханнесбургда «Барқарор ривожланиш»га бағишланган халқаро конференция бўлиб ўтди. Унда асосан «Яшил иқтисод», «Барқарор ривожланиш» масалалари кўриб чиқилди. Халқаро конференцияда қуйидаги масалаларда қарор қабул қилинди:

қашшоқликни йўқотувчи, нисбатан экологик хавфсиз бўлган иқтисодиётни ривожлантириш;

иқлим ўзгаришига салбий таъсир қилувчи, денгиз экотизимларини талофатловчи, океанларда балиқ хўжалиги юритувчи ёндошувлардан муҳофаза қилиш;

шаҳарларда ободонлаштириш тадбирларини оқилона тарзда олиб бориш орқали уларда аҳоли учун қулай шароит яратиш;

иқтисодий ривожланишга олиб келадиган муқобил энергияни турларини кенг ишлатиш орқали углерод чиқиндиларини камайтириш ва атроф-муҳитни ифлослантиришни камайтириш;

ўрмонлардан фойдаланиш бошқаруви самарадорлигини ошириш;

барқарор ривожланиш ва чўлланишга олиб келувчи сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш.

2015 йил БМТнинг 70 – саммитида Барқарор ривожланиш учун «2030 глобал ҳаракатлар режаси» ишлаб чиқилди. Унда кейинги ўн йилликда янада адолатли, гуллаб-яшнайдиган ва атроф-муҳитга кўпроқ ҳурмат кўрсатадиган даражага эришиш учун аниқ чора тадбирлар белгилаб олинди [8]. Режани амалга ошириш дастури ўн еттита глобал мақсадларни қамраб олади. Буларга қашшоқлик, очлик ва ижтимоий тенгсизликка чек қўйиш, иқлим ўзгариши ва атроф-муҳитнинг ифлосланишига қарши курашиш, соғлиқни сақлаш, таълим олиш имкониятларини яхшилаш, ҳамкорлик алоқаларини ўрнатиш ва ривожлантириш каби масалалар қиради.

Атроф-муҳитни сақлаш бўйича иш олиб боровчи тузилмалардан бири ESGP – Ер тизимини бошқариш лойиҳасидир [9]. У 2009 йил январ ойида ташкил этилган. 300 га фаол ва 2300 га яқин билвосита қатнашган дунё олимларини бирлаштирган узоқ муддатли, фанлараро ижтимоий илмий тадқиқотлар дастури. Лойиҳадан кўзланган мақсад атроф-муҳитнинг тезкор ўзгаришлари даврида бошқарувнинг йирик, мураккаб муаммолари доирасида илм-фанга ёрдам беришдир. ESGP шунингдек, инсонларнинг атроф-муҳит билан ўзаро муносабатларини тартибга солувчи муассасалар, ташкилотлар ва бошқарув механизмларнинг аҳамиятини яхшироқ англашга қаратилган. Бундан ташқари, FFF (Келажак учун жума), GGGI (Яшил ўсиш бўйича глобал институт), IPCC (Иқлим ўзгариши бўйича ҳукуматлараро комиссия), IUCN (Табиатни сақлаш бўйича халқаро қўмита) каби халқаро тузилмалар ҳам ташкил этилди.

Дунё аҳолиси учинчи минг йилликда яшай бошлади. Экологик хавфни бартараф этиш борасида амалга оширилган чора-тадбирларга қарамай, атроф-муҳит муаммолари ҳамон глобал, миллий ва ҳудудий муаммо сифатида долзарблигини йўқотмаган. Шу сабабли соҳа фанлараро ва йирик тадқиқотларга муҳтож. Чунки атроф-муҳит муҳофазаси, экологик муаммолар кенг қамровли ва халқаро миқёсдаги

ҳал қилиниши лозим бўлган асосий мавзу ҳисобланади.

ХУЛОСА. Мақолада экологик хавфни камайтириш ва бартараф этиш мақсадида жаҳон ҳамжамияти томонидан олиб борилаётган фаолиятига тўхталиб ўтилди. Мазкур муаммони ҳал қилиш юзасидан амалга оширилган тадбирларга қарамай, экологик муаммолар, айниқса табиий ресурслардай фойдаланиш билан боғлиқ муаммолар моҳияти ва кўлами бўйича ҳамон долзарб бўлиб турибди. Бугунги глобаллашув шароитида экологик муаммоларни ҳал қилишни қайсидир ташкилот ёки ривожланган давлатларгагина тегишли деб ўйлаш мутлоқо хато. Кўпқутбли дунё тенденциясида ҳар бир мамлакат ўзидаги ва глобал миёсдаги атроф-муҳит билан боғлиқ муаммоларни ўрганиб, уларни бартараф этишда фаол бўлиши замон талаби. Бугунги кундаги халқаро вазиятга ва экотизим ҳолатига қарайдиган бўлсак, халқаро ҳамкорликгина келажакдаги муаммоларни бартараф эта олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Publications. [Electronic source] - URL: <https://www.clubofrome.org/publications>
2. Декларация Конференции Организации Объединенных Наций по проблемам окружающей человека среды [Электронный ресурс] - URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declarathenv.shtml
3. UNEP News Release 2007/11 [Electronic source] - URL: <https://www.webarchive.loc.gov>
4. Экологик муаммолар ва уларни ҳал этишда журналистиканинг ўрни. [Электрон манба] - <http://ekolog.uz/?p=2486>
5. Барқарор тараққиёт ва табиатшунослик асослари: олий ўқув юртларининг барча таълим йўналишлари учун дарслик А. Эргашев [ва бошқ.]. — Тошкент: Vaktria press, 2016. - 296 б.
6. Барқарор ривожланиш ва унинг тизимли индикаторлари: Нигматов А.Н ва бошқ. – Т.: Spectrum Media Group, 2015. Б 15.
7. Экологик муаммолар ва уларни ҳал этишда журналистиканинг ўрни. [Электрон манба] - <http://ekolog.uz/?p=2486>
8. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Electronic source] - URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
9. Earth System Governance Project. [Electronic source] - URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Michele_Betsill